

УДК: 341.24:341.176

Т. О. Анцупова

СТРУКТУРНІ НЕДОЛІКИ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Системні та структурні недоліки у правовій системі деяких держав — сторін Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Конвенція) лежать в основі кризи Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яку не вдається зупинити навіть його постійними внутрішніми реформами. Адже понад 90 % скарг, що розглядаються ЄСПЛ, є однотипними (так звані «справи-клони»).

Відповідно до останнього доповіді pana X. Пургурідеса (голови Комітету ПАРЕ з юридичних питань і прав людини), що був представлений впродовж зимової часткової сесії ПАРЕ (24–28 січня 2011 р.), Україна входить до першої дев'ятки держав — порушників Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Це означає, що національні заходи захисту прав людини є неефективними, а також є неефективним виконання попередньо прийнятих постанов ЄСПЛ, які досить часто вказують на системні порушення та структурні недоліки в державі.

Після чергового реформування ЄСПЛ у червні 2010 р. Рада Європи цілком правомірно очікує відповідних кроків від держав-членів щодо підтримання ефективності створеного в рамках цієї організації механізму захисту прав людини та основоположних свобод. Для ефективного функціонування ЄСПЛ недостатньо тільки його внутрішніх реформ.

Проблема структурних недоліків є актуальною не тільки для правової системи України. Це питання є загальноєвропейською проблемою. Але важкість цієї проблеми різна для різних груп європейських держав. Величезний внесок у вирішення зазначеної проблеми роблять відомі в Європі вчені, політики, правознавці: В. Г. Буткевич, В. І. Гуменюк, Ю. С. Зайцев, С. В. Ківалов, Ф. Лич, X. Пургурідес, П. М. Рабінович, С. В. Шевчук, Е. Юргенс та інші.

В рамках української правової системи є декілька проблемних напрямів, на які вказується у останньому доповіді п. X. Пургурідеса. Це розробка і прийняття загальної стратегії виконання рішень національних судів; реформування кримінального процесу і забезпечення незалежності і безсторонності суддів; здійснення боротьби із зловживанням владою правоохоронними органами і гарантування ефективного розслідування по заявах про такі зловживання; триваюча безкарність підбурювачів і організаторів вбивства журналіста Гонгадзе, що також викликає стурбованість ПАРЕ і КМСЕ [2].

За інформацією Секретаріата Комітета з юридичних питань і прав людини ПАРЕ, яка була підготовлена для проведення зустрічі зазначеного Комітету в Осло (6–7 червня 2011 р.), основні структурні недоліки правової системи України виявляють такі справи, що розглядалися ЄСПЛ проти України (leading cases — справи що лідирують):

1. Афанасьєв проти України (Application No. 387722/02, judgment of 05/04/2005) та 6 аналогічних справ — ЄСПЛ встановив: неналежне поводження в міліції та відсутність процедурних гарантій.

2. Доронін проти України (Application No. 16505/02, judgment of 19/02/2009) та 6 аналогічних справ — ЄСПЛ встановив: незаконне та/або тривале тримання під вартою.

3. Гонгадзе проти України (Application No. 34056/02, judgment of 08/11/05, Interim Resolutions CM/ResDH(2008)35 and CM/ResDH(2009)74) — ЄСПЛ встановив: відмову у захисті права на життя, відмову здійснити ефективне розслідування смерті, відсутність ефективного засобу правового захисту.

4. Невмержицький проти України (Application No. 54835/00, judgment of 09/09/2004) та 2 аналогічні справи — ЄСПЛ встановив: погані умови тримання під вартою.

5. Салов проти України (Application No. 65518/01, judgment of 06/11/2005) та 1 аналогічна справа — ЄСПЛ встановив: відсутність незалежності та неупередженості судів.

6. Світлана Науменко проти України (Application No. 41984/98, judgment of 09/11/2004) та 81 аналогічна справа — ЄСПЛ встановив: затягування цивільного і кримінального процесу.

7. Юрій Миколайович Іванов проти України (Application No. 40450/04, judgment of 15/01/2010) і Жовнер проти України application No, 56848/00, judgment of 29/06/04 та 378 аналогічних справ — ЄСПЛ встановив: невиконання остаточних рішень національних судів [3].

До цього переліку слід додати також квазіпілотне рішення, прийняте ЄСПЛ 10 лютого 2011 р., — Харченко проти України (Application No. 40107/02 judgment of 10/02/11) [4], в якому ЄСПЛ ще раз повторив ключові проблемні питання обрання та продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на досудовому і судовому слідстві та надав Україні 6 місяців для розробки системної реформи кримінального процесу.

Термінологія Європейського суду з прав людини є малодослідженою в Україні, тому, на наш погляд, необхідно більш детально зупинитись на характеристиці таких термінів, як «пілотні рішення» та «квазіпілотні рішення», які мають безпосереднє відношення до дослідження проблеми системних та структурних недоліків у державах — сторонах Конвенції.

Перше пілотне рішення Європейським судом з прав людини було прийняте за скаргою № 31443/96 «Броніовські проти Польщі» 22 червня 2004 р. [5, 119]. Польща в короткі терміни виконала свої зобов'язання згідно з цим рішенням і уклала із заявником мирову угоду, яка дозволила Європейському суду з прав людини виключити скаргу із списку справ, що розглядаються.

Відповідно до Меморандуму Секретаріату ЄСПЛ від 24 лютого 2009 р., а також відповідно до Правила 61 Регламенту ЄСПЛ сутність процедури пілотного рішення полягає у такому:

1. Процедура застосовується в тому випадку, якщо суд отримує істотну кількість скарг, причиною яких є один і той же системний недолік в правовій

системі держави — сторони Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. З метою його усунення ЄСПЛ обирає одну або більше скарг для пріоритетного розгляду по суті, остаточне рішення по яких є загальним вирішенням проблеми для всіх подібних скарг.

2. Приймаючи таке рішення, ЄСПЛ переслідує мету:

- визначити, в чому полягає порушення Конвенції в рамках даної справи;
- ідентифікувати дисфункцію в національному праві, яка є причиною такого порушення;
- надати чіткі вказівки уряду щодо того, як він може усунути цю дисфункцію;
- запропонувати перелік національних заходів, застосування яких дозволить надалі працювати з подібними скаргами, включаючи ті, які вже поступили до ЄСПЛ, або, як мінімум, надати перелік всіх подібних справ, що поступили до ЄСПЛ [6].

Таким чином, пілотне рішення призначене допомогти національній владі усунути системну або структурну проблему в національній правовій системі, виявлену ЄСПЛ в результаті «показового» розгляду справи.

Важливою особливістю застосування процедури пілотного рішення є можливість відстрочення або «заморожування» експертизи всіх пов'язаних з «пілотним» порушень протягом певного періоду часу. Ця можливість є засобом заохочення і мотивації національної влади. Таке відстрочення надається для того, щоб держава-порушник прийняла необхідні заходи, вказані в пілотній постанові. Проте ЄСПЛ зберігає за собою право у будь-який час відновити експертизу будь-якого випадку порушення, якщо того вимагають інтереси правосуддя.

Станом на 10 жовтня 2011 р. проти України було прийняте одне «повноцінне» пілотне рішення — Юрій Миколайович Іванов проти України, яке було прийняте 15 жовтня 2009 року [7]. Цим рішенням ЄСПЛ зобов'язав державні органи України вирішити системну проблему невиконання і затримок у виконанні рішень національних органів. В рамках розгляду справи по суті було встановлено порушення ст. 6 § 1 ЕКПЧ в частині відсутності доступу до правосуддя, порушення ст. 1 Першого протоколу до ЕКПЧ, порушення ст. 13 ЕКПЧ. Справедлива сатисфакція становила 2500 євро в рахунок компенсації нематеріальної шкоди, 174 євро в рахунок компенсації інфляції, 1740 євро в рахунок компенсації витрат.

Слід зауважити, що є і інші види рішень ЄСПЛ, що можуть вказувати на системні/структурні недоліки в державах — сторонах Конвенції — вони відомі як «квазіпілотні рішення», або «рішення за ст. 46».

Що стосується особливостей квазіпілотних рішень, необхідно відзначити, що такі рішення:

- 1) приймаються у справах, що лідирують, а виявлені в них порушення норм Конвенції можуть призвести до потоку справ-клонів у майбутньому;
- 2) встановлюють поширену або системну дисфункцію у правовій системі держави — сторони Конвенції;

3) в таких рішеннях, як і в пілотних, є положення щодо застосування ст. 46 Конвенції, щоб нагадати державі-відповідачеві про її зобов'язання по комплексному вирішенню проблеми;

4) до таких рішень не застосовується процедура прийняття пілотної постанови;

5) в резолютивних положеннях рішення зазвичай не вказуються конкретні заходи загального характеру (за декількома винятками);

6) розгляд інших аналогічних справ не відкладається.

Як зауважила суддя Європейського суду з прав людини Г. Юдківська у своєму виступі на Першій міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України», що відбулася у Києві 1 липня 2001 р., «починаючи приблизно з 2008 р., Суд повним ходом почав виносити так звані «квазіпілотні рішення», в мотивувальній частині яких містився наказ про вжиття загальних заходів... Таких прикладів безліч, включаючи нещодавню справу Харченко проти України» [8, 76].

Існує і третя категорія рішень, у яких немає явного застосування ст. 46 Конвенції, проте ЄСПЛ відзначає, що проблема, що виявляється у такому рішенні по справі, носить системний або поширений характер і для її вирішення необхідні комплексні заходи. Рішення у ряді таких справ були винесені до виникнення процедури пілотного рішення. Але в останніх справах уряди-відповідачі відреагували так, якби Суд виніс квазіпілотне рішення, в якому була встановлена системна проблема, що вимагає комплексних заходів.

Уявляється, що ЄСПЛ на даний час вважає процедуру пілотних та квазіпілотних рішень ефективною для усунення структурних недоліків у правових системах держав-сторін, що порушили положення Конвенції.

Виконання зобов'язань відповідно до пілотної постанови у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» і, відповідно, схвалення Верховною Радою України Закону «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» [9] буде першою перевіркою ефективності процедури пілотних постанов ЄСПЛ в рамках правової системи України.

Процедура пілотної постанови не може бути панацеєю в прагненні Ради Європи підвищити ефективність ЄСПЛ, проте має достатній потенціал, щоб скоротити термін розгляду скарг, що поступають, і одночасно вказати на системні недоліки в національних правових системах європейських держав.

Всі держави — основні порушники Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Італія, Польща, Росія, Туреччина, Україна) є представниками романо-германської правової сім'ї. Дія прецеденту в такій системі є чужорідною, привнесеною ззовні. Необхідно знайти такий механізм застосування прецедентного права Ради Європи, який дозволив би йому найбільш м'яко влитися в національні правові системи держав.

Уявляється, що існує декілька умов, які необхідно створити в Україні для сприяння усуненню системних/структурних недоліків. Це, по-перше, системність та узгодженість законодавчих актів України; по-друге, системність та

узгодженість дій державних службовців всіх гілок влади і рівнів, їх обізнаність та професійна свідомість; по-третє, але не менш важливе, взаємодія юридичної науки та освіти і юридичної практики.

Таким чином, це комплексна проблема і працювати над нею необхідно широкому колу спеціалістів. Однаково важливим є єдине застосування термінології, що використовується в українському законодавстві з приводу діяльності ЄСПЛ, і надання спеціальної освіти або підвищення кваліфікації державних службовців, і підвищення правової культури громадян, і вживання спеціальних заходів щодо відповідності українського законодавства не тільки нормам ЄКПЛ, а й нормовстановлюючим актам її тлумачення Європейським судом з прав людини.

Література

1. Committee on Legal Affairs and Human Rights. Implementation of judgments of the European Court of Human Rights. Report. Rapporteur: Mr Christos Pourgourides, Cyprus, Group of European People's Party. A. Draft AS/Jur (2010) 36 (9 November 2010) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.assembly.coe.int/Communication/20101109_arretsCE_E.pdf.
2. Cm/resdh(2008) 35 and Cm/resdh(2009) 74 and the Assembly's Resolutions 1466 (2005) and 1645 (2009) and Recommendation 1856 (2009).
3. States with major structural/systemic problems before the European Court of Human Rights: statistics Information document compiled by the Secretariat upon the instructions of the chairperson [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2011/ajinfdocn_05%202011rev_EN.pdf.
4. Харченко проти України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства юстиції України. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/19612>.
5. Воронцова И. В. Постановления Европейского Суда по правам человека в гражданском процессе Российской Федерации : монография / И. В. Воронцова, Т. В. Соловьева; под ред. О. В. Исаенковой. — М. : Волтерс Клувер, 2010. — 192 с.
6. Rules of Court (11 April 2011) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/6AC1A02E-9A3C-4E06-94EF-E0BD377731DA/0/RulesOfCourt_April2011.pdf.
7. Юрій Міколайович Іванов проти України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства юстиції України. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/19612>.
8. Юдківська Г. Деякі проблеми застосування практики європейського суду з прав людини в Україні / Ганна Юдківська // Право України. — 2011. — № 7. — С. 76.
9. Проект Закону України від 14.01.2011 «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39454

Анотація

Анцупова Т. О. Структурні недоліки у правовій системі України у контексті практики Європейського суду з прав людини. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду практики ЄСПЛ щодо виявлення структурних недоліків у правовій системі України. Автором виявлено низку рішень ЄСПЛ, що свідчать про існування певних системних/структурних недоліків у правовій системі України; досліджено характерні риси та процедуру прийняття трьох видів рішень ЄСПЛ, що виявляють системні/структурні недоліки в рамках правових систем держав — сторін Конвенції.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, пілотні рішення ЄСПЛ, квазіпілотні рішення ЄСПЛ, системні/структурні недоліки у правовій системі України, держави — сторони Конвенції.

Аннотация

Анцупова Т. А. Структурные недостатки в правовой системе Украины в контексте практики Европейского суда по правам человека. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению практики ЕСПЧ относительно выявления структурных недостатков в правовой системе Украины. Автором выявлен ряд решений ЕСПЧ, которые свидетельствуют о существовании определенных системных/структурных недостатков в правовой системе Украины; исследованы характерные черты и процедура принятия трех видов решений ЕСПЧ, которые обнаруживают системные/структурные недостатки в рамках правовых систем государств — сторон Конвенции.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, пилотные решения ЕСПЧ, квазипилотные решения ЕСПЧ, системные/структурные недостатки в правовой системе Украины, государства — стороны Конвенции.

Summary

Antsupova T. A. Structural deficiencies in the legal system of Ukraine in the context of the European court on human rights' practice. — Article.

The article is devoted to consideration of practice of ECtHR in relation to the exposure of the structural deficiencies in Ukraine. An author is expose the row of decisions of ECtHR, which testify to existence of the certain systemic/structural deficiencies in the legal system of Ukraine; the personal touches and procedure of assuming three kinds of ECtHR's decisions, which find out the systemic/structural deficiencies within the legal systems of the States Parties of the Convention, are investigated.

Keywords: The European Court on Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Pilot judgments of the ECtHR, the Quasi-pilot judgments of the ECtHR, systemic/structural deficiencies in the legal system of Ukraine, States Parties of the Convention.

УДК 340.116:348.97:316.42

Хашматулла Бехруз

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПРАВОВЫХ СИСТЕМ ИСЛАМСКИХ ГОСУДАРСТВ В ЭПОХУ СОВРЕМЕННЫХ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ

I. Предварительные замечания

Современное общественное развитие, реалии современного общества заставляют задуматься о перспективах человечества. На каком этапе общественного развития мы находимся? Что ожидает нас в будущем? Каким путем идти? Поэтому вполне закономерным является интерес к идеям общественного развития и влиянию, которое оказывает глобализация на все без исключения сферы общественного бытия, в том числе и на право.

В современных условиях все более возрастает степень взаимодействия между государствами, народами и даже цивилизациями, а также усиливается взаимопроникновение и взаимное влияние в различных сферах жизнедеятельности человека: политической, экономической, идеологической, социальной и культурной. Основными ориентирами для дальнейшего развития становятся политическая демократия, рыночная экономика, открытое общество, идеологический плюрализм и т.д. Человеческое бытие коренным образом преобразуется глобальной информационной революцией, которая сжимает пространство